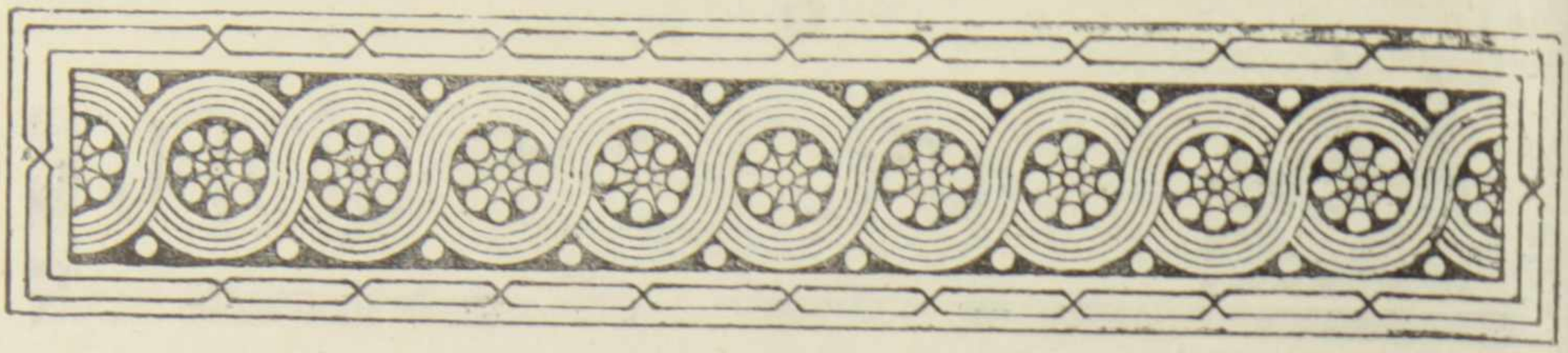

ՊԱՏՄԱ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

«ԱՌ ԱՆՁՆ ԻՒՐ» ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Տասնամյակներ առաջ «Առ անձն իւր» խորագրով, «Մնացեալ անձն իմ խղճալի» սկսվածքով անանուն բանաստեղծության ձեռագիր մի օրինակի վրա մեր ուշադրությունը հրավիրեց անվանի հայագետ, պատմաբան, ակադեմիկոս, Մատենադարանի արժանահիշատակ տնօրեն Լ. Ս. Խաչիկյանը: Այդ բանաստեղծությունը մասնակիորեն օգտագործելով «Պետրոս Ղափանցի» աշխատության մեջ (տպագրված 1969 թ.) մենք մեր խորին շնորհակալությունը հայտնեցինք գիտնականին, որի բազում մտահոգություններից մեկն էր՝ իր աշխատակիցներին, և առհասարակ Մատենադարանին առընչվող մասնագետներին օգնել իր խորհուրդներով, ուղղություն տալ նրանց, ձեռագրական նյութեր մատնացույց անել և այլն:

Արդ, ի՞նչ է ներկայացնում այդ բանաստեղծությունը, ո՛վ է նրա հեղինակը, ե՛րբ է ստեղծվել այն, որո՛նք են նրա պատմության հետաքրքրաշարժ կետերը, և վերջապես՝ ինչ տեղ ունի այն հայոց վերանորոգվող գրական բանաստեղծության պատմության մեջ:

Երեսունութ քառատող տներից բաղկացած, մեկ հատածով, 7—8 վանկանի կարճ, թեթևաշունչ տողերով, փոփոխվող վերջնահանգերով և կրկնակով, պարզ գրաբարային հյուսվածքով, բարբառային տարրերով համեմված ժողովրդաշունչ մի բանաստեղծություն է այն, որը մեծ տարածում է գտել ժամանակին և իր հետքը թողել 18—19-րդ դարերի գրական ստեղծագործական մտքի վրա:

Մենացեալ անձն իմ խղճալի,
Ի բազմութեանց լեալ ի բաց,
Յումմէ՞ յուսաս զբարութիւն՝
Բարեպաշտօն չի մընաց:

---

* Ընթերցվել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի գիտական նստաշրջանում, որը նվիրված էր ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանի ծննդյան 70-րդ տարեդարձին:

Անձն իր անձին անձնատածու,
Անձին խնդրէ ամէն այր,
Յումմէ սպասես առնուլ զխորհուրդ
Խորհրդական չի մընաց:

Համայնից ջանքն՝ զներկայէս՝
Վայելչացի վայելչմամբ,
Իսկ վասն աուրց հանդերձելոց
Հոգացու այր չի մընաց:

Ի թշնամեաց վիրաւորեալ,
Զոր կիսամահ երերէի
Դարման վիրաց մեծ, գթութեամբ՝
Սամարացի չի մընաց[1]:

«Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը գրվել է 1764 թվականին և մեզ է հասել ձեռագիր և տպագիր բազմաթիվ օրինակներով: Ձեռագրերի մի զգալի մասում երգը անանուն է, անհեղինակ: Սակայն աղբյուրագիտական մանրազննին քննությունը ցույց տվեց, որ «Առ անձն իւր» բանաստեղծության հեղինակը 18-րդ դարի կրթական, լուսավորական շարժման նշանավոր գործիչ, Պոլսի Պատրիարք, աստվածաբան, փիլիսոփա, բանաստեղծ, նարեկագետ, Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկի հմուտ մեկնիչ, բանաստեղծ ու զրուցագիր Հակոբ Նալյանն է (1706—1764): «Ոտանաւոր ղեղեցիկ և յոյժ ազդու շարադրեալ ի Յակոբ վարդապետէ, խոր ծերունի պատրիարգէ Կոստանդնուպօլսոյ ի վերջին ժամանակիս կենաց իւրոյ ի մերձ ի մահն»[2]:

Նալյանի անունը հիշատակվում է նաև բանաստեղծության վերջում.

Ողբալի Յակոբ, վշտալի պատրեայք,
Վտարանդեալ ի կենօք,
Տարագիր և ցաւօք շրջիս՝
Մխիթարօղ այր չի մընաց:

Քրտմամբ կարի աշխատեցար,
Յաչաց լուսոյ պակասեցար,
Երկար ամօք վաստակեցար՝
Երկանցդ գիտօղ այր մի մընաց:

«Առ անձն իւր» բանաստեղծության և՛ խորագրում, և՛ վերջին քառատողերում կան Նալյանին վերաբերող կենսագրական հավաստի փաստեր, տեղեկություններ, որոնք այլևս ոչ մի կասկած չեն հարուցում ստեղծագործության հեղինակի շուրջ: Գուցե կարելի կլիներ մտածել, թե խորագիրը ստեղծել են Նալյանի կյանքին քաջատեղյակ, ժամանակակից գրիչները՝ ելնելով նաև բանաստեղծության ընդհանուր տրամադրությունից: Սակայն իրականությունը այլ բան է թելադրում: Նալյանը եղել է թույլ առողջության

[1] Մատենադարան, ձեռ. № 2696, թերթ 2ա—բ:

[2] Նույն տեղում, թերթ 2ա:

տեր, վախճանվել է տևական ծանր հիվանդությունից հետո, հյուծախտից, 58 տարեկան հասակում: Ժողովրդի նվիրյալը մեծ կամքով ու արիությամբ ղեկավարել, առաջ է վարել ողջ արևմտահայության հոգևոր, ազգային կյանքը և միաժամանակ ստեղծագործել՝ մինչև վերջին շունչը, ու մահվան անկողնում գրել բանաստեղծական իր կտակը: «Առ անձն իւր» բանաստեղծության մեջ միահյուսված են ազգի և մահասարսուռ հիվանդության ցավերով տառապող ազգային մեծ գործչի վիշտն ու բողոքը.

Արդ ամենայն գլուխ ի ցաւս,
Եւ ամենայն սիրտ ի հուգս,
Յոտից մինչև ի ծայրս գագաթան,
Առողջութիւն չի մընաց[3]:

«Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը ուշագրավ է նաև ձևի և բովանդակության կուռ ներդաշնակությամբ, հյուսվածքով: Նրանում ծայրից-ծայր իշխում է իրական կյանքի քննադատական ոգին: Նրա հեղինակը՝ Հակոբ Նալյան գիտնականն ու հոգևոր հովիվը, հակադրվում է կյանքի սխալ ընթացքին, հակադրվում դարին, իր ժամանակին, հետևողականորեն, առարկայական, իրական, քննական (ո՛չ այլաբանական, ո՛չ տարապայման) եղանակներով, ժողովրդի մտահայացությամբ, ժողովրդական աշխարհընկալման արվեստով: Երգի գլխավոր հերոսը բանաստեղծն է՝ իր զգայուն սրտով, խորապես մարդկային և կուռ անհատականությամբ: Նրան դեմ-հանդիման կանգնում է ժամանակակից հասարակայնությունը՝ իր բազմաեռ ներկայացուցիչներով:

Ամեն քառատողի վերջում կրկնվող «չի մընաց»-ներով Հակոբ Նալյանը ներկայացնում է ողջ 18-րդ դարը, հայոց ներքին և արտաքին, համընդհանուր և ազգային կյանքի մութ և մռայլ կողմերը՝ արդեն խորապես շեշտավորված դասային հասարակության ներքին պայքարը, հակամարտությունները.

Մեծամեծաց զանանկս կեղեքել,
Փոքունց զմեծամեծն ըմպահակել,
Մինն անգութ, մինն՝ անհլու՝
Շահածութիւն չի մընաց:

Համադամիւք փարթամ ըտեալ,
Ուտել, ըմպել ի խրախճան,
Իսկ կարօտեալ Ղազարոսին՝
Փշրանք հացի չի մընաց:

Ընդհանուր ապականության մեջ կերպարանավորվում են հասարակության բոլոր շերտերի ներկայացուցիչները, բնութագրվում նրանք առանձին-առանձին՝ ընկչողները, տնանկները, կաշառակերները, կեղծարարները, անգութ մեծահարուստները, խոշոր վաճառականները՝ ժողովրդի արյունը քամող «ուտիչ» «ցեցերը».

---

[3] Նույն տեղում, թերթ 4ա:

Համայն վաճառք խարդախամածք,
Չափ մեծ և փոքր թիւրեալք,
Մինչ ի կշռորդս, և ի կշիռս՝
Արդարութիւն չի մընաց[4]:

Վաճառականք՝ ճիրանաւորք,
Ի դաւելոյն գիտացելք,
Եւ ի վաճառս զինարանաց՝
Անջուր գինի չի մընաց:

Ոմն ի վաճառ, ոմն, ի գնել
Կամին ածել հեշտութեամբ,
Յարքայութեան կոչն հարսանեաց՝
Գնացող այր չի մընաց:

Սուտն ու կեղծիքը համակել է բոլորին, ամենուրեք իշխում է խաբեությունը, քծնանքը, ստորաքարշությունը, կամայականությունը, կաշառակերությունը, չկան գործող օրենքներ, չկան արդար դատ ու դատաստան, ողբում է Պոլսի Պատրիարք նարեկագետ-բանաստեղծը.

Իսպառ բարձեալ են իրաւունք,
Ընդ նոսին սուտս տարածեալք,
Առ մեծամեծս և առ ստորուկս՝
Ճշմարտութիւն չի մընաց:

Ամենայն ոք ջանայ պատրել,
Զօձական բարս ունելով,
Վասն այն ի սիրտս և ի լեզուս՝
Ստուգութիւն չի մընաց:

Առաջնորդք ի քաղաքաց
Աղուեսու բարս ստացեալք,
Ծողոքորթօղք և կեղծաւորք՝
Ուղղադատ այր չի մընաց[5]:

Հակոբ Նալյանը սրտի խորունկ ցավով դատապարտում է նաև հոգևոր, եկեղեցական, «աստուածարեալ» գործիչներին, նյութապաշտ, ընչաքաղց քահանաներին, եպիսկոպոսներին, դավանաբանական տարբեր թևերի պատկանող խառնակիչներին: Դրանք, այդ կեղծ ջրբակենցաղները, մեղսակից են դառնում «ազգի արյունը ծծող ցեցերին», «ուտիչներին».

Ի վարդապետս եկեղեցւոյ,
Որք են հովիւք ոչխարաց,
Վասն ազատման թիւրեն գրանս,
Ուղղութիւն չի մընաց:

[4] Ձեռ. № 2695. թերթ 4ա—բ:
[5] Ձեռ. № 2696, թերթ 4ա:

Եպիսկոպոսք սիմոնականք,
Աներկիւղք և անաստուածք,
Զանարժանս յառաջ կոչէն՝
Բարեաց ընտրող մարդ չի մընաց:

Քահանայքն են սուտասպասք,
Լրպրշադէմք, լրբեանիք,
Անկեալ յարբունս ի գինարանս՝
Ահ և երկիւղ չի մընաց:

Նուիրակունք՝ անօրէնք,
Ուղարկողքն՝ անիրաւք,
Տգրկապէս ծէն զարիւնս՝
Զազգիս խնայող մարդ չի մընաց[6]:

Ընդհանուր և ազգային, արտաքին և ներքին, հասարակական, քաղաքական, դավանաբանական վեճերին ու հակամարտություններին ուղեկցում են ազգամիջյան կռիվներ, պատերազմներ, որոնց հաջորդում են՝ սով, աղքատություն, համաճարակներ: Եվ այդ արհավիրքների դեմ ժողովրդին միաբանող քաջ ու աներեր հովիվներ, առաջնորդներ: «Անհաղթ Դավիթներ չկան», չեն ծնվում, ողբում է ժողովրդասեր, իրապաշտ բանաստեղծը.

Հրահոսակք յորդորեալ, աւունք քակեալ,
Ծէնք անողորմ խանգարեալ,
Սմբակակոխ սահման եղեալ,
Եւ այս ցաւոց դեղ չի մընաց:

Սրածութիւնք, սով և ժանտախտ,
Արդեն զմեզ պաշարեալ,
Քառեղանակք խանգարեալք՝
Անդորրութիւն չի մընաց:

Հերձուածողաց ժամուն գտեալ,
Կարի յոյժ կատաղեցան,
Եւ հարկանօղ զճակատ նոցին՝
Դաղթող Դաւիթ չի կընաց[7]:

«Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը իր թեթևաշունչ, պարզ հուսվածքի, իր առողջ, հետևողական քննադատական եղանակի մեջ ունի նաև ներքին մի տխուր շեշտ, թախծոտ մի շունչ, որ համակում է ընթերցողին. վերջինս միշտ զգում է բանաստեղծի ապրած ցավը, ժողովրդի, ազգի անկյալ վեճերի համար, նրա մտահոգությունը, երկյուղը, նրա տագնապը ազգի ճակատագրի նկատմամբ... Անարդարությունների, հերձվածողների դեմ ժողովրդասեր երգչի ընդվզումները, բողոքը ի վերջո լցնում են նրա համ-

---

[6] Նույն տեղում, թերթ 3ա:
[7] Նույն տեղում, թերթ 2բ:

բերության բաժակը, նրան մի պահ թվում է, թե ահա եկել է աշխարհի վերջը, և կործանվելու է ամեն ինչ.

Ո՞ւր իցես նեռ, եկ, երևայ,
Զի վախճանն է աշխարհի,
Թէ հարցանես գալստեան քո՝
Գուշակ, ընշմար չի մընաց[8]:

Սակայն «Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը ամբողջությամբ հասարակությանը ապաքինելու, բարեփոխելու խիզախ քննադատանք է, չափաբերված ճշմարիտ ուղեցույց. այն մարդու ինքնահաստատման, կատարելության խորին խորհուրդ ունի իր մեջ: Այդ շնչով են համակված Նալյան գիտնականի , աստվածաբան-փիլիսոփայի, պատմագետի, Նարեկագետի և բանաստեղծի բոլոր լավագույն գործերը, նույնիսկ «Ունայնութիւն կենցաղոյս» կրոնա-փիլիսոփայական բանաստեղծությունը.

Կյանքն է մարդոյ իբրու երազ,
Եւ տեսանօղն առնէ տնազ.
Ոչ տայ յագուրդ թէեւ նուազ,
Այլ սորի միշտ եբրու աւազ...

Մարդոյ կեանքն է դիւրանց մըրրիկ,
Ներհակ բախմամբ գէտ փոթորիկ,
Վայրկեան ժամու տեւէ փոքրիկ,
Անյայտ լինի յետ այնորիկ:

Յայսմիկ կիտոջ յար ջանալի,
Զյաւիտենականն ըստանալի.
Որոյ երկնէ թէպէտ լալի,
Բայց վայելումն յոյժ բերկրալի
Գործով բարեաց սերմանելի,
Զուր արտասուաց ոռոգելի...[9]

Մեր օրերի մատենագետ Գ. Բամպուքճյանը Նալյանի այս բանաստեղծությունը գնահատում է այսպես. «Գեղեցիկ է ու ազդեցիկ խորհրդական մըն է, որուն պարունակությունը կարժե նկատի ունենալ մեր կյանքի ուղիղ ճամփեն չխոտորելու համար»[10]: Հիրավի, ունայնության փիլիսոփայությունը, որ խորն նստվածք ունի, ոչ միայն Նալյանի, այլև 18-րդ դարի ողջ դասական բանաստեղծության մեջ կյանքը մերժելու, մահը, անշարժությունը **խրախուսելու նպատակներ չունի, իրականության դեմ մարդու ունեցած դժգոհությունը ծնում է ունայնության գաղափարը:**

Հակոբ Նալյանը չի բարձրացնում հոգու անմահության կամ փրկության գաղափարը նեղ մտապատրանքով, այլ արթնացնում է մարդու մեջ քնած բանականության ձայնը, սթափեցնում մարդու միտքն ու հոգին: Կյան-

---

[8] Նույն տեղում, թերթ 4ա:
[9] Ձեռ. № 1015, թերթ 168ա:
[10] **Գ. Բամպուքճեան,** Յակոբ Պատրիարք Նալեան... Ստամբուլ, 1981, էջ 73—74:

քի ունայնության գաղափարը (18-րդ դարի բանաստեղծության մեջ) ի վերջո հանգում է երկնային և երկրային հասկացությունների համերաշխության գաղափարին: Դա սկսվում է այն պահից, երբ բանաստեղծությունը ունայնության հարցը քննում է մարդկային փոխհարաբերությունների, հասարակական հակոտնյա երևույթների, բախումների անմիջական առնչությամբ. խորհնացիական անհաղթության, նարեկյան այն ճշմարիտ գաղափարախոսությամբ, համաձայն որի մարդն է կենդանական աշխարհի բանական էակը, տիեզերքի զարդը, և նա պետք է չարիքի դեմ պայքարի բարությամբ, առաքինությամբ և խիզախությամբ, պայքարի մինչև վերջ...

Լեր անփոփոխ միշտ ի բարին, զէդ արև,
Մի՛ ըստ լուսնոյ փոփոխական, ստորև:

* * *

Աշխատութեամբ երկրագործեաց,
դարմանք մարմնոյն պատուաստին,
Ապաշխարեալ թէ ախորժիս,
պիտոյք հոգւոյն լնանի[11]:

* * *

Երաժիշտ լէր դու ըստ հոգւոյ,
Ներդաշնակցեալ յար ընդ մարմնոյ,
Հոգիդ երգօղ ըստ արտուտոյ,
Մարմինդ քնար բարի գործոյ...

Հակոբ Նալյանի «Առ անձն իւր» երկում, ինչպես տեսանք, իշխում է քննադատական ոգին...: Այդ ոգու մեջ ահա ներքնապես առկայծում են բարոյական աստվածաբանության և «Մատեան ողբերգութեան» իմացաբանության ցոլքեր: Նարեկացին մեկնիչ-բանաստեղծ Հակոբ Նալյանին պարգևել է սթափումի, զգաստության, ներշնչանքի ուժ: Նալյանը, իբրև ճշմարիտ բանական, մեկնելով «Նարեկը», արթնանում է նիրհից և իր հայացքը բարոյական աստվածաբանության ընդերքից սևեռում դեպի իրական, առարկայական աշխարհը, դեպի մարդկային կյանքը և արտացոլում այն, ինչպես որ կա...

Յոր աղօթիցըն գեղմանէ
Յորոդընդոստ հառաչմանէ,
Սուրբ հընկողին օգնեցմանէ,
Եւ ես զարթեայ ի նիրհմանէ[12],—

գրում է Հակոբ Նալյանը «Նարեկի» իր մեկնության մեջ: Հիրավի, թվում է, թե «Մատեան ողբերգութեան» երկի քննադատական անհերևակայելի ուժի, նրա կախարդանքի զորությամբ Հակոբ Նալյանը մահվան անկողնում, իր

[11] Ձեռ. № 6909, թերթ 48ա:
[12] Ձեռ. № 1016, թերթ 186բ, ձեռ. № 6309, թերթ 48ա:

վերջին շնչի հետ է գրել «Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը: Այս առումով Նալյանի վրա առավել քան խորը ներգործություն կարող էր ունեցած լինել «Մատեանի» ԶԸ և Ղ գլուխները: Այստեղ է, որ հանճարեղ բանաստեղծի ընդհանրացումները քանդում են դարի իրավա-հասարակական պատնեշները, բացահայտում «ուտիչ ցեցերի» (Հ. Նալյան), «կցորդութիւնք կերչացն», «գաղտնաձաձուկ որոգայթները սատանայական», «մերկացնում չարի խարդավանքները», բացում «ենեգողի» ծուղակներն անտես» (Գ. Նարեկացի): Այստեղ է, որ Նարեկացին իր հանճարի աներևակայելի առկայծումներով նզովում, անեծք է թափում դավադիրների, բռնակալների, մահ որսողների գլխին.

... Լուծցին որոգայթքն գաղտնաձաձուկք սատանայականք,
Կապտեսցին մեքենայքն, վատնեսցին գայթակղութիւնքն,
Խայտառակեսցին խաղբիցն դրութիւնք,
Յայտնեսցին երեւոյթք որսոյն,
Տոչորեսցին որոնմանցն բոյսք,
Նզովեսցին բռնաւորին շարաբանութիւնք,
Կտրեսցին՝ լար խաբեութեան ի մահորսողին.
Պարսեսցին պատրողին բանսարկութիւնք.
Անկցին սուսերք մահուբերին,
Սուզեսցին սադրողին պատրաստութիւնք,
Արձակեսցին տոռունք տագնապողին,
Այլայլեսցին սուտ կերպարանք կեղծաւորին,
Սատակեսցին խորխտականացն խիստ յարձակմունք,
Ցրուեսցին կցորդութիւնք կերչացն,
Բաժանեսցին ազինք աւազակացն,
Քայքայեսցին բոյլք բարբարոսացն,
Քանդեսցին ամրոցք ապստամբողացն,
Արգիլեսցին ամպրոպք յանդգնելոցն...[13]:

Անշուշտ ժամանակներն այլ են, հանգամանքները՝ այլ. բռնացողների, խաբեբաների, զրպարտիչների, երեսպաշտների, ավազակների, բարբարոսների, կեղծ դրոշակագիրների գործունեության միջավայրը, պայմանները փոխվում են, բայց նրանք հար և նման են իբրև ժողովրդի, հասարակության «ուտիչ ցեցեր», իբրև ազգի միաբանության, առաջադիմության հակառակորդներ: Նարեկացին անհուն վրեժով և ատելությամբ ազդարարում է հասարակությունը նրանցից մաքրելու իր բուռն տենչանքը, կամքը, իր բաղձանքը: Իսկ Նարեկացուց ութ դար հետո Հակոբ Նալյանը հայտնում է նրանց՝ նույն այդ «ուտիչ ցեցերի» ուժերի ամրապնդման տխուր փաստը, ներկայացնում նրանց գործընթացը...:

Անսպասելի չէ... Նալյանը պետք է դառնար Գրիգոր Նարեկացուն նվիրված բանաստեղծությունների ամենամեծ շարքի հեղինակը ոչ միայն 18-րդ դարում, այլև ողջ միջնադարում: Նալյանի «Առ անձն իւր» բանաստեղծության և նրա մեկնողական և այլ կարգի աշխատություններում տեղ գտած քննադատական բանաստեղծությունների մեջ իր դերն ունի Նարեկա-

---

[13] **Գրիգոր Նարեկացի,** Մատեան ողբերգութեան, աշխատասիրությամբ՝ Պ. Մ. Խաչատրյանի, Ա. Ա. Ղազինյանի, Երևան. 1985, էջ 604—605 (Բան «Ղ»):

ցին: Նարեկացին խորապես ազդել է Նալյանի բանաստեղծական ժառանգության վրա՝ իր մտահայեցողությամբ, իր աշխարհաճանաչման աներևակայելի խորությամբ, իր հանճարեղ արվեստով: Նալյանը իբրև խոշոր աստվածաբան, փիլիսոփա, իբրև բացառիկ նարեկագետ և ժողովրդական գործիչ, միաժամանակ «նիրհուն չափական» (ինչպես գնահատում են նրա ժամանակակիցները), բարոյական աստվածաբանության, Աստվածաշնչի արդարասիրական հիմունքների, խաչված Քրիստոսի, մարգարեների, սրբերի, առաքյալների ճշմարտության, արդարության համար նրանց զոհաբերությունների ողջ պատմության խորհուրդներով, նրանց առաջնավոր գաղափարների դիրքերից ներթափանցում է իրական, առարկայական աշխարհը, մարդկային հասարակական կյանքը, արտացոլում այդ բոլորը բանաստեղծության մեջ: Ելակետը երկուսի մոտ էլ քրիստոնեական մարդասիրության չափերն են, բարոյական աստվածաբանությունը: «Ի հայս պարտէզ թէ մընտանես», «Դիր՝ առաջի քո զայն ատեան», «Մո՛ւտ ի սենեակ սիրոյ սրբոյս Գրիգորի», «Երրորդութեան մի տէրութեան» և այլ տաղերով Նալյանը բացորոշում է Նարեկացու «Մատեանի» մարդասիրության անհուն տարածքն ու խորությունը և թախանձում ընթերցողին հետամուտ լինելու, հասկանալու «Մատեանի» աներևակայելի արվեստի խորին խորհուրդները.

Դի՛ր առաջի քո այն ատեան,
Յոր Տէրտուղոսըն քաջաբան,
Եւ Սաղոմօն որդի Դաւթեան,
Լինին համերք, անխօսական:

Անդ Օգոստոս հանրից արքայն,
Լինի աղքատ ճանընչական,
Անդ զառիւծու ուժն ունական,
Ի նապաստակ երկչոտական:

Անդ Կըրասոս փարթամ արքայն,
Զէտ Սանդիտոռն է մերկական,
Միայն հաւատն և բարոքկեան,
Անդ են վաճառք յոյժ շահեկան:

Զանա որքան ես յայսմիկ կեան,
Գանձել քեզ գանձ անմահական,
Զի անդ և կոյսքն իմաստնական,
Հազիւ գըտանեն գիւղ բաւական[14]:

Նալյանն այս բանաստեղծությամբ է ավարտում Նարեկացու «Մատեանի» քննական մեկնության 79-րդ գլուխը, որ ամենաընդարձակ և մանրազնին մեկնություններից մեկն է, և այստեղ է, որ նա Նարեկացուն վեր է դասում աշխարհի բոլոր իմաստուններից, թագավորներից, իշխաններից: Նարեկացու հանճարի առջև «համրանում է Սողոմոն իմաստունը», իսկ առյուծը դառնում է երկչոտ նապաստակ»: Ըստ Նալյանի, մարդկային միտքը

[14] **Յակոբ Նալեան**, Գիրք մեկնութեան աղօթից..., Պոլիս, 1745, էջ 608:

անկարող է լիապես հասկանալ, ըմբռնել Նարեկացու «Մատեանի» մեծությունը, մտնելու նրա անհուն խորքերը, և որ ինքը ևս անզոր է եղել նրա ոսկյա գանձարանին արժանավայել մեկնություն անել, և որ իր խոսքը նրա ադամանդյա դղյակի համար խեցյա մի դուռ եղավ և ոչինչ ավելի.

Թէպէտ սրբոյս բանիցն ոսկեայ
Լուծումն ետու զէտ պըղնձեայ,
Կամ դըղեկին ադամանդեայ,
Դուռն եդի՝ իբրու խեցեայ:

19—20-րդ դարերի նարեկացիագետներից շատերը իբրև բնաբան օգտագործում են Նալյանի այս հանճարեղ քառատողը:

Նալյանը բազում հոգսերի մեջ թաղված, վատառողջ ու թույլ, զոր ու գիշեր զբաղվում է Նարեկացու «Մատեանի» և այլ տաղերի մեկնության ծանր ու դժվարին աշխատանքով.

Թէև ունիմ զայլ ինչ կարօտ,
Են առ այս գործ կարի աղօտ,
Ջանամ ի ցայգ և յառաւօտ,
Հանել և զայնս իբր ի յարօտ[15]:

Նալյանի քնարը լիապես համախոս է 18-րդ դարի հայոց նոր և ընդհանուր, վերանորոգվող գրական շարժման գաղափարախոսությանը: Ո՛չ միայն այդ. Նալյանն իր գրական ողջ ժառանգությամբ, իր տարաստիճան՝ բարդ, միջին պարզությամբ և պարզ, բարեհնչուն գրաբար երկերով, իր նոր աշխարհաբար գրական հայերենով հյուսված տարատեսակ գործերով, ինչպես նաև թրքախոս հայությանը վերջնական ձուլումից ետ պահելու նպատակով գրած հայատառ թուրքերեն բազմատեսակ ստեղծագործություններով մեծապես արձագանքում է 18-րդ դարում զարգացող հայոց լեզվաշինարարական տեսական և գործնական պայքարին և Մխիթար Սեբաստացու, Պաղտասար Դպրի, Պետրոս Ղափանցու և այլ նշանավոր գործիչների հետ միասին հարթում աշխարհաբար գրականության զարգացման ճանապարհը: Նրա «Առ անձն իւր» բանաստեղծությունը գրական, եզրափակիչ այն կոթողն է, որ լուսավորում է նրա անցած գրական ստեղծագործական վիթխարի ճանապարհը և համոզում ընթերցողին, թե Նալյանը, Նարեկագետը, Պոլսի՝ 18-րդ դարի կրթական-լուսավորական շարժման առաջամարտիկը այն գործիչը չէ, որ դուրս մնա հայոց գրականության պատմության պարբերական շարադրանքից: Այսօրվա ընթերցողը գրեթե չի ճանաչում նրան, բայց 18—19-րդ դարերում (այժմ նաև Սփյուռքում) ճանաչում են ...

Այրն այն հմուտ և խոհական,
Ծանօթ գրեանց կենսունական,
Այլ և տառից արտաբնական,
Տիրաշնորհ գերընտրական:

---

[15] Նույն տեղում, էջ 720:

Տաղն յօրինեաց տաղիւ կըշռական,
Յամէն համարի վերջըն աւարտման,
Խորին իմացմամբ նիւթով պպրզական
Յակոբ պատրիարգը ներհուն չափաբան[16],—

գրում են 18-րդ դարի մտավորական գործիչները՝ Ծաղիկ Ատվածատուրը և Եսայի Կոստանդնուպոլսեցին:

Նիրհուն չափաբանի առավել ժողովրդականացած երգը, ինչպես նկատեցինք, «Առ անձն իւր» բանաստեղծությունն է: Դժվար չէ նկատել, որ Հակոբ Նալյանի «Առ անձն իւր» բանաստեղծությունն իր քննադատական կենսաշունչ արվեստով համահնչյուն է նաև մեր այսօրվա կյանքին: 18—19-րդ դարերի մի շարք գործիչներ այդ բանաստեղծությամբ ներշնչված գրել են երգեր: 18-րդ դարի վերջերի և 19-րդ դարի սկզբների բանաստեղծ, Էջմիածնի միաբան Ահարոն վարդապետը Նալյանի «Առ անձն իւր» բանաստեղծության նմանությամբ գրում է մի ընդարձակ բանաստեղծություն՝ «Ողբ Ահարօն վարդապետէ ի դիմաց անձին իւրոյ ոգեալ» խորագրով, ուր ողբով և հուսաբեկ զեղումներով քննում է կյանքի չարն ու բարին, իր հոգու խռովքը հայտնում աշխարհին, մարդկանց, ամենքին և խաղաղություն տենչում՝ հավիտենական հանգստության մեջ.

Արի, ողբա անձն իմ գերի,
Փութա, գնայ աշխարէս,
Մի յապաղիր, թշուառելի,
Կեանք ողբալոյդ ո՛չ մնաց:

Հանդերձ քոյին գործով կոչէ,
Իշխան աւուր կենաց քոց,
Դարձիր հանգիստ յայս կենցաղոյս,
Սէր կատարեալ ոչ մնաց[17]:

Հակոբ Նալյանի «Առ անձն իւր» բանաստեղծության շուրջ առավել ուշագրավ մի պատմություն է ստեղծվել 19-րդ դարի սկզբներին: Նշանավոր գիտնական Մարգար Խոջենց Զմյուռնացին Պետերբուրգում 1807-ին Հակոբ Նալյանի բանաստեղծության նմանությամբ (հանգով, չափով, առանձին բառերի ու տողերի կրկնությամբ) հորինում է մի նոր ընդարձակ՝ 30 քառատողերից բաղկացած երգ. «Այս չափաբուետական քերթուածքը,— գրում է հրատարակիչ Գրիգոր քահանա Գրիգորյանցը,—տարածվեցավ ամենայն ուրեք և ամենեցունց ընկալեալ եղև սիրով և գովութեամբ մինչև եռաս ի Տփղիս»: Սերովբե վարժապետ Պատկանյանը կարդալով այն, հույժ հավանում է և տրամադրվում պատասխանել նրան ... և ահա գրում է Մարգար Խոջենցի վերոհիշյալ բանաստեղծությունը՝ հակառակ պնդումներով, պարոդիայով ... և «չմնացը» «մնաց» կրկնակներով, հուսահատական տրամադրություններին պատասխանում լավատեսությամբ: Հակոբ Նալյանի՝

---

[16] Ձեռ. № 1015, թերթ. 124ա, ձեռ. № 1014, 960ա:
[17] Ձեռ. № 2696, թերթ 56ա:

Ազգ ի վերայ ազգին դիմեալք,
Անհեղ գումարք յաճախեալք,
Ամէն կուսէ մարդք, առհավիրք,
Խաղաղութիւն չի մնաց,—

տողերի փոխարեն Մարգար Խոջենցը գրում է.

Ազգ ի վերայ ազգք դիմեալ
Գունտք զորաց յաճախ կուտեալ,
Յամէն կողմանց մարդ արհաւրաց,
Խաղաղասէր տէր չմնաց:

Իսկ Սերովբե վարժապետ Պատկանյանը պատասխանում է.

Արդ ամենայն կատարվեցաւ,
Աշխարհն համայն սասանեցաւ,
Բայց, արդ ափոիչ խաղաղութեան,
Ռուսաց մեծ կայսրն մնաց ...[18]

Դիմադրողական, մաքառողական պայքարի մեջ ազգը ոչ թե կորչում, ոչնչանում է, այլ աճում, բազմանում,—գրում է հրապարակախոս-բանաստեղծ Հակոբ Շահամիրյանը՝ աչքի առաջ ունենալով ռուս ժողովրդի փորձը, ազգ, որ աներևակայելի տոկունությամբ և խիզախությամբ կանգնելով անհեղ թշնամիների դեմ-հանդիման, հաստատեց իր ազատությունը, բարգավաճեց, զորացավ «ի նորումս քան զամենայն»: 18-րդ դարի բանաստեղծության մեջ հնչում է ահա քաղաքական, գաղափարական այս նոր հրահանգը, լուսավորյալ ազգերին՝ Եվրոպային, Ռուսաստանին, Անգլիային, Իսպանիային, հետևելու «մերազնյա համբակաց» կրթելու, լուսավորելու նոր կոչը: Նալյանն իր բազմաճյուղ, վիթխարի գրական ժառանգությամբ ինքնաքննադատանքի սուր արվեստով օգնում է այդ գաղափարների իրականացմանը:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՆԱԶԱՐՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. դոկտոր, գիտության
վաստակավոր գործիչ

---

[18] Երգը Սերովբէ վարժապետի Պատկանեան, Տփխիս, 1857, էջ 89: